

A Biblia népei - 2. rész

Hogyan kerültek a hükszoszok Egyiptomba?

A hellenisztikus kori egyiptomi történetíró, Manethón „hekau-haszut”-nak, azaz „idegen uralkodók”-nak, vagy „ázsiaiak”-nak nevezte azokat a jövevényeket, akik legyőzvéen az egyiptomi fáraókat, elfoglalták a Nílus-deltát, és a XV-XVI. dinasztiát alkották Egyiptomban.

„Tutimaiosz. Uralkodása alatt, nem tudom, mi módon, ránk viharzott az isten, és váratlanul kelet felől ismeretlen fajtájú emberek nagy bátorságra kapván, országunk ellen hadba indultak, és harc nélkül, egyetlen rohammal, könnyedén elfoglalták, az ország uralkodóit leverték, majd városait vadul felégették, az istenek szentélyeit lerombolták, az ország lakóival a legellenségesebb módon viselkedtek, egyeseket lemészároltak, másoknak gyermekeit és aszszonyait rabszolgaságba hurcolták. Végül maguk közül egy királyt is választottak, akinek neve Szalitisz volt. Ez Memphiszben uralkodott, az ország felső és alsó részét adókkal sújtotta, s a legalkalmasabb helyeken őrségeket hagyott. Leginkább a kelet felé eső országrészeket helyezte biztonságba... A szaiszi nomoszban igen alkalmas városra bukkant, mely a Nílus bubasztiszi torkolatától keletre fekszik, és egy ősi vallásos tan értelmében Avarisznak nevezik. Ezt újjáépíttette, és falakkal felettebb megerősítette. Itt gyakorolta királyságát a nyári évszakban, innen mérte ki az élelmet és adta a zsoldot (katonáinak), s az idegenek rémületben tartása végett itt gyakoroltatta őket szorgosan különböző fegyvergyakorlatokkal.”

(Harmatta János [szerk.]: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, 27. o. sk.)¹

Manethón kb. 1400 évvel az események utáni, késői történeti feljegyzéseit a kutatók egy része csak részben tekinti hitelesnek. Szerintük a hükszoszok valószínűleg nem egy rohammal foglalták el Egyiptomot, hanem hosszú időszakon keresztül, lassan szivárogtak be a Nílus-deltába, ahol később megdöntötték a fáraók uralmát.² Ezt az álláspontot igazolná, hogy az egyiptomi történeti források szerint a hükszoszok korát megelőzően, a XIII. dinasztia korától kezdődően (kb. i. e. 1780) már számos idegen eredetű, nyugati sémi népcsoport élt a Nílus-deltában, amelyek tagjai részben hadifogolyként, munkásként, kereskedőként, katonaként vagy tengerészként kerültek a birodalomba. Utóbb a jövevények

száma annyira felszaporodott, hogy könnyűszerrel átvehették a meggyengült egyiptomi fáraóktól az északi, északkeleti országrész feletti uralmat, míg a korábbi fáraócsaládot a déli Thébába szorították vissza. Ezt az alapvetően békés hatalomátvételt igazolná az is, hogy a feltárt egyiptomi városok rétegei nem mutatják a korabeli erőszakos támadás nyomait.

A kutatók másik csoportja ellenben azzal érvel, hogy Manethónnál jóval korábbi történeti források is úgy számolnak be a hükszoszok hatalomátvételéről, mint ami erőszakos, gyors, váratlan lerohanás eredménye volt (például már az Újbirodalom korabeli feliratok is).³ További probléma, hogy a hükszoszok korát megelőző sémi beszivárgás nem volt tömeges, és a városokat nem is érintette. Leginkább nomád állattartással foglalkozó népcsoportokra korlátozódhatott. A hükszosz anyagi kultúra ellenben szorosan kapcsolódik a korabeli kánaáni városi kultúrához, és készen jelenik meg a Nílus-delta egyes nagyobb településein (Tell ed-Dab'a, Tell el-Yehudieh, Maskhuta). Ez a jelenség pedig inkább arra utal, hogy e városok lakói egy tömbben érkeztek Kánaánból, és hozták magukkal saját kultúrájukat is. A hükszoszokhoz köthető pusztulásrétegek hiánya is összetettebb probléma, mivel a legtöbb egyiptomi várost még a modern régészeti kutatási módszerek megszületése előtt tárták fel, más esetekben a városok rétegtana a Középbirodalmat követő átmeneti időszakban nem mutat megtelepedést, vagy épp üledékréteg borítja. Azaz a kérdésben az eddigi kutatási eredmények alapján még nem lehet végleges következtetéseket levonni.⁴

Kik voltak a hükszoszok?

A főbb hükszosz királyok neveit a XV. dinasztia foglalja magában, a XVI. dinasztiába a kisebb hükszosz fejedelmeket sorolják, míg a kortárs egyiptomi fáraódinasztia uralkodói a XVII. dinasztiát alkották. Az uralkodói listák pontos rekonstruálását nehezíti, hogy az ekkoriban készített, pecsétként, amulettként, mágikus tárgyként használt szkarabeuszok egy csoportja kitalált hükszosz királyneveket hordoz. Emiatt a kutatók csak azokat a hükszosz uralkodókat tekintik történelmi személyeknek, akiknek a neve a szkarabeuszokon kívül is fennmaradt.⁵

A zsidó történetíró, Josephus Flavius a hükszoszokat kapcsolatba hozza a bibliai

pátriárkákkal. Jákob családja Egyiptomba költözését a hükszoszok inváziójával, kiűzésüket a zsidók Egyiptomból való kivonulásával kapcsolja össze. Következtetését részben Manethón történeti feljegyzéseiből vonta le, aki az egyiptomi hekau-haszut kifejezést „pásztorkirályoknak” fordította. Josephus szerint ez a kifejezés „fogoly pásztorokat” is jelent, így a pátriárkák története, akik egyszerre voltak pásztorok és Egyiptomban foglyok, jól beilleszthető ebbe a háttérbe.⁶

A későbbi kutatások más megoldások felé mutattak. A hükszoszokat kapcsolatba hozták a hettitákkal, indoeurópai népekkel, hurritákkal, de utóbb egyik feltevés sem igazolódott.⁷ A kérdés végső megválaszolásában a fennmaradt hükszosz személynevek etimológiai vizsgálata és a hükszosz régészeti hagyaték elemzése adott segítséget. Az etimológiai vizsgálatok alapján a hükszosz személynevek nyugati sémi eredetűek, azaz nyelvük feltehetően rokon a kánaáni, valamint a zsidó nyelvvel. A régészeti leletek elemzése szintén azt mutatja, hogy a hükszoszok kerámiája és tárgyi kultúrája sok szállal kötődött a korabeli Palesztinához és Búbloszhoz (Fönícia).⁸

Bár a hükszoszokkal kapcsolatos kutatások ma még gyerekcipőben járnak, annyit mégis mondhatunk, hogy jelenlegi tudásunk szerint a kultúra kialakulása része annak a kulturális fejlődésnek és északról délre történő népmozgásnak, amely az i. e. 2000-1800 közötti években kezdődött, és hatása előbb Szíriát, majd Palesztinát, végül a Nílus-deltát is elérte. Ennek következtében Levante területén közel egységes kultúra bontakozott ki, amelyet azonban területi régióként csak nehezen tudunk etnikumokhoz kapcsolni. Egyedül a Nílus-delta esetében azonosíthatjuk bizonyosan e kultúrát a hükszoszokkal.⁹

A hükszosz dinasztia Egyiptomban (kb. i. e. 1650-1550)

A hükszoszok hatalmának csúcspontját a XV. dinasztia idejére tehetjük. Ekkor az ázsiai jövevények uralkodtak Alsó-Egyiptom (vagyis a Nílus-delta) és Kánaán egy része fölött. A déli Felső-Egyiptom ugyanakkor az egyiptomi fáraócsalád leszármazottainak kezében maradt, akik időnként adót fizettek az északi királyságnak.

A hükszoszok bevezették Egyiptomban a ló vontatta harci szekér, az összetett íj, valamint a vertikális szövőszék használatát. Új típusú kardjaik, nyílhegyeik, páncélzatuk és fémsisakjuk legyőzhetetlenné tette őket egy évszázadon át. A hükszosz uralkodók ugyanakkor átvették az egyiptomi uralkodói jelvényeket és megnevezéseket. Királyaik közül a következőket ismerjük: Szalitisz, Bnón, Jakobher (jelentése Jákob hegye), Hian (Jannasz), Apóphisz (I-III.?) és Hamudi.

A hükszoszok hamarosan ellenőrzésük alá vonták a dél (Núbia) és északkelet (Kánaán-Szíria) felé irányuló kereskedelmet. Diplomáciai kapcsolataik egészen a messzi északig, Mezopotámiáig terjedhettek. Erre utal az az óbabiloni ékírásos táblatöredék, amely 2009-ben a hükszosz főváros, Avarisz egyik palotaudvarának kútjából került elő, és amely a Hammurapi óbabiloni király uralkodásának utolsó évtizedéből (i. e. 1560 körül) származó levél egy darabkája.¹⁰

A hükszosz adminisztrációt nem ismerjük, de az bizonyos, hogy Alsó-Egyiptom városaitól adót szedtek, és a területet katonai erődökkel biztosították. Központi városuk Memphisz és a Nílus-deltában Avarisz (a bibliai Czóan) lett.

A hükszosz uralom felszámolása

A hükszoszokkal szembeni egyiptomi ellenállás központja a déli Thébában élő egyiptomi fáraók udvarából indult ki. Az egyik legjelentősebb hükszosz uralkodó, Ipep (görögül Apóphisz) uralkodása kezdetén békében élt együtt a korábbi egyiptomi dinasztia délre menekült fáraóival, később azonban mindenképpen ürügyet keresett a thébai fáraókkal való háborúra. Egy papirusz humorosan állított emléket a konfliktusnak. A szöveg szerint Apóphisz üzenetet küldött Szekenénré egyiptomi fáraónak, hogy a thébai vízilovak ordítása zavarja az alvását. Mivel Avarisz 700 kilométerre volt Thébától, így ezt mindenképpen csak provokációnak lehetett tekinteni.¹¹

Az immár elkerülhetetlen összecsapásban a déli országrész maradt alul, maga Szekenénré fáraó is egy hükszosz bárd csapásától halt meg.

A harc azonban az utódok alatt ismét kiújult. Szekenénré fáraó fia, Kamosze megtámadta a közép-egyiptomi vazallus hükszosz fejedelmeket, majd fényes győzelme után Avariszba is betört. Seregei hatalmas zsákmánnyal tértek vissza

Thébába. A hükszoszok uralma megrendült, de a Nílus-delta és Memphisz még a kezükben maradt.

Kamosze egy feliratán számolt be diadaláról: „Én fogom meginni szőlőkertjeid borát, azok az ázsiaiak préselik ki számomra, akiket fogságba ejtettem. Feldúlom lakhelyedet, kivágom fáidat, miután asszonyaidat hajókra raktam és elzsákmányoltam a harci szekereket...” (Labib Habachi: *The second Stela of Kamose*. Glückstadt, 1972, 36. o.)

A hükszosz uralom utolsó éveinek történéseit nem ismerjük pontosan. Annyi bizonyos, hogy Kamosze öccse, I. Jahmesz (Ahmosze) tovább folytatta a hükszoszok elleni támadásokat. Az egyiptomiak váltakozó sikerű akciók után sikeresen elfoglalták Avarisz városát és az „ázsiaiak”-at viaszorították Dél-Palesztinába. A harcok tovább folytatódtak. Jahmesz végül háromévi ostrom után bevette a hükszoszok utolsó, dél-palesztinai erődjét, Saruhent (feltehetően a mai Tell el-Ajjul) is. Egyiptomban egy új, ragyogó korszak vette kezdetét, az ún. Újbirodalom időszaka (kb. i. e. 1552–1070)

A hükszoszok legjelentősebb városa, Avarisz

A hükszoszok legfőbb erődje Avarisz volt, a Nílus-delta keleti részén. Avarisz régészeti beazonosítása csak a 20. század hatvanas éveiben történt meg. Tell ed-Dab'a romvárosát napjainkban is a Bécsi Egyetem Egyiptológiai Intézete kutatja, Manfred Bietak vezetésével.

Avarisz már jóval a hükszoszok uralma előtt létezett. I. e. 1720–1700 körül alapították mint adminisztratív központot és védművet, egy stratégiaileg fontos helyen, a Nílus legkeletibb ágánál. Feltehetően elhelyezkedése, a sivatag közelsége miatt kapta a „pusztába épített palota/rezidencia/nagy ház” nevet, amit a görögök Avarisznak fordítottak.¹² A várost még a Középbirodalom idején Egyiptomba betelepülő kánaániták lakták. A hükszosz időkben a település jelentősen kibővült, mérete a legnagyobb kánaáni város, Hácór méretének háromszorosa lett (250 hektár).¹³

Az ásatások során felszínre került lakónegyedek, kultikus épületek és családi sírboltok leletanyaga teljesen eltér a korabeli egyiptomi régészeti kultúrától, és

bizonyítékát adja a hükszoszok kánaáni-szíriai kapcsolatainak. Ennek egyik talán legszembeütőbb példája, hogy a fizikai vizsgálatok szerint az előkerült kerámiák alapanyaga Dél-Palesztinából származik.¹⁴

A hükszoszok anyagi kultúrája jól felismerhető védműveikről és jellegzetes kerámiájukról. A hükszosz védművek földből épített, derékszögben hajló, nagyméretű földsáncok, amelyek Avariszon kívül ismertek még a Nílus-deltából (például Heliopolisz, Tell el-Yehudieh) és Dél-Kánaánból (Jerikó, Lákis, Sikhem) is.

Kerámiájuk főként barnás-szürke színű kis kancsókból és tálakból áll, amelyeket szabályos, geometrikus formákba rendezett motívumok – sávokban elhelyezett, fehér mésszel kitöltött, beböködött pontok vagy koncentrikus körök – díszítenek.¹⁵

A hükszosz vallás

A hükszoszok keleti eredetét mutatja az is, hogy saját vallásuk ugyancsak Búblosz, Dél-Szíria és Kánaán felé mutat. Az uralkodók a trónra lépéskor ugyan felvették nevükbe a szokásos egyiptomi istenneveket, azonban maguk a hükszosz személynevek alapvetően két, nem egyiptomi istenre utalnak. Egy női istenre, Anatra, és férfi párjára, a „hegy istenére”, azaz feltehetően Baálra.¹⁶

Kánaáni isteneiken kívül a hükszosz uralkodók előszeretettel követték Széth kultuszát, aki az egyiptomi mitológia szerint Ozirisz (az egyiptomiak talán legnépszerűbb istene) gyilkosa volt. Hozzá kapcsolták a meddőséget, a sivatagot, zűrzavart, de ő támasztott viharokat is. Személyét az egyiptomi Újbirodalom korától kezdődően, de valószínűleg már a hükszosz időkben is a kánaáni Baállal azonosították.¹⁷ A leghosszabb ideig uralkodó hükszosz uralkodó, Apóphisz, egy elítélő egyiptomi feljegyzés szerint: „Széthet tette személyes urává, és egész országában senki más istent nem tisztelt, csak Széthet. »Apóphisz háza« mellé építtetett egy szép és örökkévaló templomot is... és ott mindennap áldozatot mutatott be Széthnek, mialatt a palota udvaroncai virágfüzéreket hordtak éppen úgy, ahogy azt Ré templomában is gyakorolták.” (Alan H. Gardiner: *Late Egyptian Stories*. Brüsszel, 1931, 85–86. o.)

József kora és a hükszoszok¹⁸

A következő néhány pontban a hükszosz kor és a bibliai József-történet közötti párhuzamokat soroljuk fel.

a) A bibliai kronológia szerint József éppen a hükszosz fáraók uralkodása idején került az egyiptomi birodalomba.

b) 1Móz 39,1 külön kiemeli, hogy Potifár, a testőrparancsnok - akihez József rabszolgaként került - „egyiptomi” származású volt, mintha ez nem lett volna általános ebben az időben.

c) A modern kori feltárások szerint a XIII. dinasztiaától kezdődően és a hükszosz uralom alatt mindvégig jelentős volt a nyugati sémi népek bevándorlása a Nílus-deltába.

d) 1Móz 45,10 szerint Gósen földje közel volt a korabeli fővároshoz, ami Avariszt figyelembe véve teljesen helytálló leírás. Gósen földjét a Biblia máshol Czoán, vagyis Avarisz mezejének is nevezi (Zsolt 78,12. 43), ami szintén ezt az állítást erősíti.

e) Jakob-her (jelentése: Jákob hegye) hükszosz uralkodó neve egybecseng Jákob pátriárka nevével. (A névazonosság ez esetben nem jelent személyazonosságot.)

f) 1Móz 46,29; 50,9 - Nem ismerjük a ló házasítását a hükszosz kort megelőzően Egyiptomban. A mai napig a legkorábbi lovas temetkezés Egyiptomban épp Avariszból került elő. Avariszban egy 10 ezer négyzetméteres, szíriai típusú palota feltárása során bukkantak a lótemetkezésre. Az 5-10 év közötti kancát nem harci szekerek vontatására, hanem tenyésztésre használhatták. Feltehetően Hian (Jannasz) hükszosz uralkodó kedvenc állata lehetett.¹⁹

g) „Azonközben új király támadt Egyiptomban, aki Józsefet nem ismerte.” 2Móz 1,8 már valószínűleg az új - immár a győztes egyiptomi - XVIII. dinasztia hatalomra jutására utal a hükszoszok legyőzése után. A zsidókat ekkortól kezdődően gyűlölni kezdték, mert a korábbi korszak kegyeltjei és a hükszoszokkal rokon, idegen eredetű, ázsiai jövevények voltak.

Jegyzetek

- 1 Harmatta János (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964
- 2 Ez az álláspont tükröződik például Alan H. Gardiner, John Van Seters, Manfred Bietak és Kákosy László műveiben.
- 3 Ezen a véleményen van például James M. Weinstein, Wolfgang Helck és Donald B. Redford.
- 4 Lásd részleteiben Redford, Donald B.: *Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times*. Princeton University Press, 1992, 101-106.
- 5 Kákosy László: *Ré fiai*. Százszorszép-BUK, Budapest, 1993, 121.
- 6 Josephus Flavius: *Contra Apionem*. 1:82, 83, 91.
- 7 Redford, i. m., 98-100.
- 8 A hükszoszok bübloszi és észak-mezopotámiai kapcsolatait az utóbbi években Tell ed-Dab'a ásatásai különösen megerősítik. Lásd Bietak, Manfred: *Avaris, the capital of the Hyksos*. British Museum, 1996
- 9 Redmount, Carol A.: Ethnicity, Pottery, and the Hyksos at Tell el-Maskhuta in the Egyptian Delta. *Biblical Archaeologist*, Vol. 58., 4. (1995), 188.
- 10 Forrás: <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=24-785>
- 11 Kákosy, i. m., 122.
- 12 A kutatók az eredeti egyiptomi kifejezést többféleképpen értelmezik. A cikk egyfajta értelmezést közöl Redford (i. m., 114.) alapján.
- 13 Forrás: <http://bibliabarat.hu/?p=1632>
- 14 Mazar, Amihay: *The Archaeology of the Holy Land of the Bible (10 000-586 B.C.E.)*. The Anchor Bible Reference Library, Doubleday etc., 1992, 187.
- 15 Bővebben lásd Amiran, Ruth: *Ancient Pottery of the Holy Land*. Massada Press, 1969, 118-120., 36.
- 16 Redford, i. m., 117.

17 Redford, Donald B.: *The Hyksos Invasion in History and Tradition*. *Orientalia*, 39 (1970), 23-31.

18 Stramszki István: *Izrael története*. Főiskolai jegyzet, SSTF, a vonatkozó rész átdolgozása.

19 Forrás: http://blog.bibleplaces.com/2009_05_01_archive.html